

گشایش پرونده‌ی امامت پژوهی در غرب انگلیسی زبان

هدف از گشودن این پرونده، ارائه‌ی افق‌های جدید در عرصه‌ی امامت پژوهی است که می‌تواند درک غربیان از جوهر فکری شیعه را بیان نموده و شیوه‌ی گفتمان علمی تشیع با ایشان را سامان بخشد.

مقالات این پرونده به ابعادی از این حوزه پرداخته است:

دو مقاله نخست به مآخذ شناسی و معرفی برخی پژوهش‌های غربیان پیرامون امامت شیعی اختصاص یافته است؛ در مقاله‌ی «سیری در آثار امامت پژوهان انگلیسی زبان» مؤلف در صدد معرفی نمونه‌ای از آثار انگلیسی زبان است که در آنها به امامت شیعی و اصل و خاستگاه آن، اندیشه و تطور شیعه پرداخته شده است. در این مقاله با استفاده از مجموعه‌ی مقالات کتاب «Index Islamicus» و همچنین ویرایش دوم کتاب «Shi'i Islam: A Comprehensive Bibliography» برخی از این آثار معرفی شده است.

در مقاله «جستاری در پایان‌نامه‌های امامت پژوهان غربی» مؤلف در صدد است با

معرفی برخی رساله‌های دانشگاهی انگلیسی زبان که موضوع امامت را در تمام یا بخشی از فصول خود، مورد پژوهش قرار داده‌اند، توجه محققان را به این عرصه جلب نماید. اهمیت رساله‌ها در آنست که بر خلاف کتاب‌ها و مقاله‌ها، به دلیل عدم انتشار، کمتر در دسترس محققان قرار می‌گیرند ولی محتوای آنها نشانه و اماره‌ای بر علایق و سلیق پژوهشی در حوزه‌های آکادمیک غرب هستند.

در ادامه بدلیل اهمیت جایگاه فضای مجازی در حوزه علوم انسانی و ادیان و مراجعه زیاد کاربران به این سایتها که نشان از اقبال عمومی به این مسائل دارد و از آنجا که یکی از راهبردهای ادیان نشر عقاید و تبلیغ آراء و دیدگاه‌های خود بوسیله تمامی ابزار موجود بوده و شبکه وب بدلیل دسترسی شبانه روزی و جهانی برای کاربران با کم‌ترین هزینه مادی بهترین وسیله برای نیل به این هدف در نظر گرفته شده است، مقاله‌ای با عنوان «**بازتاب شیعه پژوهی در فضای مجازی**» آورده شده است که در صدد ارائه‌ی اطلاعاتی به مخاطب درباره‌ی محیط مجازی در حوزه‌ی انگلیسی زبان است تا اگر یک شخص کاملاً بیگانه از مکتب تشیع بخواهد از طریق جستجو در اینترنت با عقائد شیعه آشنا گردد بدانند با چه سایت‌هایی و دارای چه محتوایی جهت تعریف و معرفی شیعه و تشیع مواجه می‌شود؛ و آیا می‌توان انتظار داشت که محتوای موجود در پایگاه‌های اینترنتی که در جهت تبیین شیعه ایجاد شده‌اند ذهنیت درست و منطبق با آنچه که تشیع ادعا دارد، را به مخاطب غیر شیعه ارائه نماید؟

در پایان جهت بررسی یکی از بسترهای گفتمان مشترک با سایر ادیان پیرامون مسئله‌ی، امامت با سفیر سابق جمهوری اسلامی ایران در واتیکان جناب حجه الاسلام والمسلمین دکتر محمد مسجد جامعی گفتگو شده و در باب «گفتمان مشترک میان تشیع و مسیحیت» تجربیات و رهنمودهای ایشان منعکس گردیده است.

بدیهی است که این مقالات نه پژوهشی کامل در این عرصه بوده و نه گردآوری جامع در موضوعات و مسائل مربوط به این پرونده می‌باشد، بلکه تنها تمهیدی است در معرفی آن، به جهت ایجاد توجهی جدی برای ورود به این حوزه‌ی نوپا که امید است مورد عنایت ارباب دانش و فضل قرار گیرد.

به عنوان درآمدی بر این پرونده، لازم است سیر شیعه پژوهی در غرب و برخی

رویکردهای مطرح در آن و همچنین آثار مهم نوشته شده در این عرصه را به صورت مختصر مورد بررسی قرار دهیم.

■ ظهور شیعه پژوهی در غرب

بر اساس گزارش اتان کلبرگ در مقاله مطالعات غربی در اسلام شیعی^۱ در اولین جلد از کتاب نمایه اسلام^۲ از میان فهرست منابع ارائه شده پیرامون اسلام در طی ۸۲۴ صفحه، فقط دو صفحه به شیعه اختصاص یافته است، در حالی که این جلد، مقالات سالهای ۱۹۰۶-۱۹۵۵ را پوشش داده است. این نکته نشان می‌دهد مبحث شیعه پژوهی تا مدت‌ها حتی تا نیمه اول قرن بیستم اساساً جزء مقولات اصلی مورد نظر دانشمندان غربی نبوده است.

بر اساس نمونه‌هایی که کلبرگ بیان کرده شاید بتوان مراحل شیعه پژوهی در غرب را به مراحل سه گانه زیر تقسیم نمود:

- شیعه پژوهی بدوی: مشخصه این مرحله این است که اساساً شیعه به عنوان یک جریان تبعی و نوعی عکس العمل خصمانه و غیر معقول نسبت به اهل سنت در نظر گرفته شده

۱. اتان کلبرگ در سال ۱۹۴۳ در فلسطین اشغالی به دنیا آمد؛ و پس از طی مراحل تحصیل در همانجا به دانشگاه آکسفورد انگلستان رفت. او در سال ۱۹۷۱ مدرک دکترای خود را از دانشگاه آکسفورد دریافت نمود و عنوان پایان نامه‌ی وی «نگرش شیعه امامی به صحابه پیامبر ﷺ» (The Attitude Of The Imami-Shiit to The Companions Of The Prophet) بود. وی هم اکنون در دانشگاه عبری بیت المقدس (اورشلیم) به تدریس و تحقیق مشغول است. از وی بیش از ۱۰۰ مقاله و کتاب منتشر شده است که برخی از آثار او عبارتند از: سه کتاب با عناوین «کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او» و «عقیده و فقه در تشیع امامی» و «تشیع» و ۴۶ مدخل در دایرةالمعارف های مختلف نظیر «ایرانیکا»، «دین و اسلام». مقاله‌ی به نام (Western Studies of Shia Islam) بوده که با عنوان «مطالعات غربی در اسلام شیعی» ترجمه شده است.

۲. Index islamicus, Pearson

محتوای این مقاله در مقدمه کتاب «شیعه پژوهی و شیعه پژوهان انگلیسی زبان» ترجمه شده است. قابل ذکر است که این مجموعه در حال حاضر یکی از مهم ترین و جامع ترین مراجع معرفی اطلاعات کتابشناختی و معرفی مقالات و پایان نامه‌های دانشگاهی اروپایی زبان و عمدتاً انگلیسی است که پیرامون اسلام و جهان اسلام منتشر می‌شود. برای آشنایی بیشتری این مجموعه می‌توان به مقاله «فهرست‌واره‌ی منابع اسلامی» آقای محمد نوری در فصلنامه کتاب‌های اسلامی (شماره‌ی ۷) مراجعه کرد.

است. روشن است که منبع اصلی مطالعه در این مرحله، کتب و گزارشات اهل تسنن بوده است؛ برای مثال ویلیام^۱ - اسقف اعظم صور در قرن ۱۲ م - و ژاک دو ویتیری^۲ - اسقف منطقه عکا در قرن ۱۳ م که اطلاعات خوبی در مورد اسلام داشته - در مورد شیعه گزارشات اندک و ناقص و در برخی موارد کاملاً اشتباه ارائه می‌کنند.
(Kohlberg, 1987, pp. 31- 32)

- شیعه پژوهی سفرنامه‌ای: بعد از تأسیس دولت صفویه در ایران و رشد روابط سیاسی و تجاری غرب با ایران در قرن ۱۷ م شاهد نگارش سفرنامه‌هایی هستیم که از ایران و آداب و رسوم آن گزارشهای بعضاً مبسوطی را عرضه کرده‌اند. پیر رافائل دو مانس^۳ در کتاب **دولت ایران در سال ۱۶۶۰** و ژان شاردن در کتاب **سفر به ایران** از افراد برجسته در این مرحله به حساب می‌آیند. (Kohlberg, 1987, p. 33)

این کتابها نوعاً با پیشفرضهای غیر علمی در مورد تشیع آمیخته بود و همچنان فرهنگ شیعه برای نویسندگان آنها اصالتی ندارد، بطوری که هیچ محقق غربی، تشیع را به عنوان مسئله‌ای مستقل و مهم در نظر نگرفته و هیچ کتابخانه‌ای در غرب، تهیه کتب شیعی را در اولویت خود قرار نداده است. برخی افراد مانند: بایلی^۴، مریک^۵، اسپرنگر^۶ و کوری^۷ تلاشهایی را در زمینه معرفی شیعه در این مرحله انجام داده‌اند لکن ثمره و اثر چندانی در پی نداشته است. (Kohlberg, 1987, p. 37)

- شیعه پژوهی آکادمیک: بیشترین تلاشها در معرفی و شناساندن شیعه به عنوان فرقه‌ای اسلامی در اواخر قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم و بوسیله‌ی افرادی مانند: گلدزیهر^۸،

۱. William
۲. Jacques de Vitry
۳. Pere Raphael du Mans
۴. Baillie
۵. Merrick
۶. Sprenger
۷. Querry
۸. Ignaz Goldziher

لویی ماسینیون^۱ و رادولف اشتروتمان^۲ صورت گرفته است؛ اولین تلاش برای ارائه یک اثر جامع در مورد تشیع را دونالدسون در کتاب **مذهب شیعه** انجام داده که این کتاب در سال ۱۹۳۳ منتشر شده است.

در دهه ۶۰ به تدریج توجه به شیعه رونق می‌یابد به طوری که اولین کنفرانس بین المللی در مورد تشیع اثنا عشری در سال ۱۹۶۸ در استراسبورگ برگزار می‌شود^۳. با این حال ما تحول چشم گیری را در زمینه شیعه پژوهی در این دوران مشاهده نمی‌کنیم تا اینکه انقلاب اسلامی در ایران به پیروزی می‌رسد. (Kohlberg, 1987, p. 40)

به نظر می‌رسد در دهه‌های اخیر به دلایل عمدتاً سیاسی، توجه محیط‌های آکادمیک غرب به شیعه بویژه تشیع در خاور میانه جلب شده است مانند کتاب: **انقلاب دینی در ایران و تحولات لبنان و عراق** اثر هاینس هالم (Halm, 2004, p. vii) تا جائی که کرسی‌های متعدد شیعه شناسی در دانشگاه‌های مطرح غربی ایجاد شده است^۴.

به قول فرانسوا توال^۵ امروزه توجه به شیعه‌گری نه تنها برای اسلام شناسان و محققان تاریخ مذاهب، بلکه برای تمام علاقمندان به مسایل ژئوپولیتیکی اجتناب ناپذیر شده است. از نشانه‌های این توجه، افزایش چشم گیر نگارش‌ها در مورد تشیع است، به عنوان نمونه

۱. Louis Massignon

۲. Rudolph Strothman

۳. مجموعه مقالات همایش استراسبورگ در قالب کتابی تک جلدی با عنوان:

(Le shiism imamate: Colloque de Strasbourg (۹-۶ mai ۱۹۶۸), Paris :

PressesUniversitaires de France)

در سال ۱۹۷۰ و در ۳۱۲ صفحه به چاپ رسید. در سال ۲۰۰۹ کتابی به مناسبت جشن نامه اتان کلبرگ با عنوان (تشیع امامی، چهل سال بعد) منتشر شد. این کتاب حاوی مقالاتی است که به افتخار اتان کلبرگ و به مناسبت چهلمین سالگرد همایش استراسبورگ توسط گروهی از شیعه پژوهان نگاشته شد. برای مشاهده گزارش مختصر ۲۲ مقاله ارائه شده در همایش رک: رحیمی ریس، احمد رضا، برلینیات ۲، نشریه گزارش میراث، شماره ۳۷، بهمن ۱۳۸۷، ۵۹-۶۷.

۴. به عنوان مثال به مجموعه مقالات منتشره در دو کتاب ذیل مراجعه شود. این مقالات پیرامون تحولات شیعه در خلیج فارس و خاورمیانه بویژه در کشورهای ایران، لبنان، افغانستان، پاکستان و عربستان سعودی نگاشته شده است.

- Shiism And Social Protest, ed. Jaun Cole, New Haven, Yale University Press, 1986

- Shiism, Resistance And Revolution, Ed. Martin Krammer, Tel Aviv University, 1987

۵. Francois Thual

در کتاب منبع شناسی شیعه بیش از ۴۰۰۰ اثر به زبان های اروپایی که تا سال ۲۰۰۳ منتشر شده ، شناسایی و معرفی شده است (خانگی، ۱۳۸۶). به این ترتیب می توان گفت اساساً شیعه پژوهی آکادمیک بر خلاف اسلام شناسی به معنای سنتی آن ، دانش جوانی است که حدود سه دهه عمر دارد و هنوز ثمرات و خطرات آن برای جامعه فرهنگی شیعه چندان ظهور و بروز نکرده است.^۱

■ بررسی رویکردها و برخی آثار مستشرقین غربی

همان طور که بیان شد ، در سابقه علمی و آکادمیک غرب و در میان مطالعات استشراقی و اسلام شناختی آنها ، تشیع یکی از شاخه های فرعی اسلام تلقی شده است . در این عرصه ، از منظر تاریخی ، دین اسلام شامل یک شخصیت تاریخی به نام [حضرت] محمد ﷺ است که کتابی به نام قرآن آورده و مجموعه ای از کلمات منسوب به وی به ما رسیده است .

جریانی که پیامبر اسلام پایه گذاری نموده در قالب دستگاه های حکومتی از قبیل حکومت خلفای راشدین ، حکومت اموی و عباسی مسیر تاریخی خود را طی کرده است . روشن است که در این سیر تاریخی در کنار جریان کلان قدرت حاکم ، جریانات کوچک و بزرگی در حاشیه ی این محور اصلی ظهور کرده باشد . عموم محققان غربی تشیع را یک جریان فرعی نه چندان مهم بر این درخت تناور تاریخی تلقی کرده اند و سهم اندکی از مطالعات خود را به آن اختصاص داده اند.

در پی تحولات دهه های اخیر، سهم مطالعات شیعی روز افزون شده است. هر چند انگیزه های این توجه در حوزه غرب خاستگاهی سیاسی دارد ، ولی همین انگیزه و حمایت های مالی انجام شده از آن که توسط محیط های آکادمیک صورت می گیرد؛ برای هدایت مطالعات به سمت ابعاد معرفتی شیعه کافی بوده است.

۱. برای درک جوان بودن این دانش خوب است به گزارش دکتر « ادوارد سعید » توجه شود. ایشان در گزارش خود می گوید: از اول قرن ۱۹ تا قرن ۲۰ حدود ۶۰۰۰ کتاب در شرق شناسی نوشته شده است در حالی که تحقیقات نشان می دهد تعداد مقالات مستشرقان در فاصله ۱۹۰۶ تا ۱۹۹۱ بیش از ۷۵۰۰۰ مقاله بوده

برای آشنائی بیشتر به یکی از نمونه‌های شاخص در زمینه مطالعات شیعه‌شناسی یعنی کتاب چهار جلدی **شیعه‌شناسی** از انتشارات راتلج^۱ اشاره می‌کنیم. این کتاب شامل ۷۵ مقاله در بیش از ۱۷۰۰ صفحه می‌باشد. این چهار جلد، به چهار موضوع تفکیک شده است:

- منشأ و سیر تشیع

- کلام و فلسفه

- فقه، آیین و مناسک

- نظریات سیاسی و حکومت در تشیع

توجه به سیر عناوین این مقالات نشانگر توجه جدی محققان غربی به مباحث معرفتی شیعه در کنار ابعاد سیاسی و اجتماعی آن می‌باشد.

از طرف دیگر تلاش محققان غربی برای شناخت ریشه‌های تشیع در موارد فراوانی با موانع و مشکلات و یا اشتباهاتی همراه بوده است. به عنوان مثال در کتابی که در سال ۲۰۰۶

۱. این انتشارات مجموعه‌های مفصلی را به دین‌شناسی اختصاص داده که در میان آنها هشت سری از کتب منتشره به اسلام‌شناسی اختصاص دارد:

(۱) مجموعه الهیات و معارف اسلامی

(۲) افق‌های تازه در الهیات و معارف اسلامی

(۳) مفاهیم انتقادی در الهیات و معارف اسلامی

(۴) تاریخ و جامعه در جهان اسلام

(۵) عرفان و تصوف

(۶) اسلام سیاسی در آینه‌ی راتلج

(۷) پیشنهادهای راتلج در ارتباط با شناخت خاور میانه و اسلام‌شناسی

(۸) خاورمیانه جدید و جغرافیای جهان اسلام

در بین مجموعه سوم یعنی «مفاهیم انتقادی در الهیات و معارف اسلامی» یک شماره به «شیعه‌شناسی» اختصاص یافته و در چهار جلد، در سال ۲۰۰۸ انتشار پیدا کرده است. مشخصات کتاب شناختی آن به قرار ذیل است:

Shiism, Critical Concepts In Islamic Studies, Ed. Paul Luft And Colin Turner,
London, Routledge, 2008

در این باب از نوشته‌های آقای حسن انصاری در سایت کاتبان استفاده کرده‌ایم. برای اطلاعات بیشتر به لینک آن مراجعه کنید: <http://ansari.kateban.com/entry1131.html>

تحت عنوان «دستیابی به قدرت؛ شیعه در جهان جدید عرب»^۱ منتشر شده است برای تحلیل ریشه‌های تشیع چنین ادعا می‌کند:

تشیع در حدود سال ۶۰ هجری و در اثر شکست و شهادت امام حسین (علیه السلام) به صورت یک اقلیت مخالف شکل گرفته است. نویسنده این نکته را به عنوان مقدمه معرفی تشیع در دوره جدید مطرح می‌نماید. (Nakash, 2006, p. 5).

به نظر می‌رسد بسیاری از محققان غربی خصوصاً آنها که با تاریخ صدر اسلام آشنایی کمتری دارند، تمایل دارند شیعه را با ساده‌انگاری در قالب و ساختار تقابلی «رسمی و غیر رسمی» یا همان قالب «ارتودوکس و غیر ارتودوکس» که برای غربیان مدلی ساده و آشنا است، تفسیر کنند و به نوعی، خاستگاه تشیع را چون یک اقلیت سیاسی که با اکثریت رسمی در نزاع و مخاصمه بوده معرفی کنند.

در میان مورخان متقدم غربی، «فیلیپ هیتی» و «کارل بروکلمان» این رویکرد را دنبال کرده‌اند.^۲

به هر حال در عین اینکه جریان شیعه پژوهی در غرب تا حدی تحت تأثیر این سوابق نامطمئن می‌باشد ولی به تدریج شاهد نگارش آثار هیستیم که رویکردهای علمی‌تر و پخته‌تری را در مطالعات شیعی برگزیده‌اند. نکته قابل توجه این که هر چه مطالعات شیعه پژوهی عمیق‌تر می‌شود توجه محققان به موضوع امامت بیشتر جلب می‌شود. در ادامه به برخی از آثار اشاره می‌کنیم:

– در میان آثار متأخر تلاش‌هایی برای تبیین اهمیت و جایگاه تشیع در صدر اسلام، صورت پذیرفته است. این آثار نوعاً دارای رویکردی تاریخی بوده و تلاش کرده‌اند تشیع را به عنوان یک بخش از کلیت جهان اسلام مورد بررسی قرار دهند نه یک جریان فرعی غیر موثر. البته این آثار به ابعاد دیگری مثل ابعاد کلامی و معنوی در این مسأله توجه جدی

۱. Reaching For Power: The Shi'a in the Modern Arab World

۲. این دو مورخ در اوایل قرن بیستم آثار خود را با موضوع تاریخ اسلام عرضه نموده‌اند:

- Phillip Hitti, The History of the Arabs (Princeton: Princeton University Press, 1937)
- Carl Brockelmann, The History of Islamic Peoples (New York: Capricorn Books, 1939).

نکرده‌اند؛ به عنوان مثال می‌توان اثر مالیس رازون در کتاب **جهان اسلام**^۱ و قیصر فرح در کتاب **اسلام**^۲ و محمود ایوب در کتاب **اسلام؛ ایمان و تاریخ**^۳ و مادلونگ در کتاب **جاننشینی حضرت محمد** را نام برد. لازم به توجه است که نقدهایی از نظر تاریخی بر این آثار وارد است که همت پژوهشگران متخصص را می‌طلبد.

- به تدریج در تحقیقات غربی برخی آثار عرضه شد که به تشیع به عنوان موضوع اصلی نگاه شده و تفکیک تاریخ تشیع از تاریخ تسنن به صورت جدی تری در آنها دنبال شده است. به عبارت دیگر در این آثار تشیع مستقلاً مورد بررسی قرار گرفته است. این آثار به عنوان مدخلی بر شناخت تشیع در جهان غرب مورد توجه قرار گرفته‌اند؛ هر چند از نظر تاریخی نقدهای جدی بر این آثار وجود دارد. دونالدسون اولین اثر را در این شکل عرضه نموده است.^۴

در میان آثار متأخر می‌توان از نوشته هاینس هالم در **اسلام شیعی؛ از مذهب تا انقلاب**^۵ و نوشته موجان مومن در **مقدمه‌ای بر اسلام شیعی**^۶ نام برد.

- در برخی آثار صرفاً از یک تحلیل تاریخی سیاسی برای تبیین شیعه استفاده شده است و تشیع یک دیانت مرکب معرفی شده که شامل آموزه‌های کلامی، فلسفی، فرهنگی و سیاسی بوده و در دوره شکل‌گیری اسلام (حدود ۴ قرن اول) به سامان رسیده است. مارشال هاجسن در دوره‌ی سه جلدی **سرگذشت اسلام**^۷ و لپجوس در **تاریخ جوامع**

۱. Malise Ruthven, *Islam in the World* (Oxford: Oxford University Press, 2006)

۲. Caesar E. Farah, *Islam* (United States: Barron's Educational Series, 1994)

۳. Mahmoud M. Ayoub, *Islam: Faith and History* (Oxford: One World Publications, 2004)

۴. دونالدسون خاور شناس انگلیسی است که دارای مطالعاتی در مسایل شیعه است و کتابی در زمینه اعتقادات شیعه (لندن، ۱۹۳۳) و همچنین کتابی در موضوع امامت از منظر شیعه (لندن، ۱۹۳۱) منتشر کرده است.

۵. Heinz Halm, *Shi'a Islam: From Religion to Revolution* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997)

۶. Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam: the History and Doctrines of Twelver Shi'ism* (New Haven: Yale University Press, 1985)

۷. Marshall Hodgson, *The Venture of Islam* (Chicago: The University of Chicago Press, 1974)

اسلامی^۱ و فرهاد دفتری در تاریخ مختصر اسماعیلیه^۲ این رویکرد را دنبال کرده‌اند. گروهی از محققان از طریق پرداختن به تاریخ تفکر شیعه در دوره متقدم، تلاش کرده‌اند تصویر دقیق‌تری از تشیع را ارائه نمایند. ایشان ادعا می‌کنند شیعه‌ی اثنی عشری صرفاً یکی از جریانات شیعی در قرون اولیه شکل‌گیری اسلام بوده و پیدایش تشیع دوازده امامی پس از سامان‌گیری و انسجام تفکر و آموزه امامت در دوره امام صادق (علیه السلام) می‌باشد. اتان کولبرگ^۳ و ویلفرد مادلونگ^۴ در این باب مکتوبات مشهوری را عرضه کرده‌اند. در تحقیقات جدید، که محققان غربی تلاش کرده‌اند با بکارگیری روشی نو و ابتکاری و بر اساس تحلیل اولین آثار حدیثی و تفسیری که در قرون اولیه شکل گرفته است، تحولات اندیشه‌ی شیعی را دنبال کنند میر بار آشر در متن مقدس و تفسیر در شیعه

۱. Ira Lapidus, A History of Islamic Societies (Cambridge: Cambridge University Press, 2002.)

۲. Farhad Daftary, A Short History of the Ismailis (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1998)

۳. Etan Kohlberg, "From Imamiyya to Ithna-`Ashariyya" Bulletin of the School of Oriental and African Studies 39 (1976): 521-34

این مقاله توسط آقای محسن الویری ترجمه و نقد شده است. (فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، سال اول، شماره ۲، زمستان ۷۴)

۴. Wilfred, Madelung :

- Der Imam al-QâsimibnIbrâhim und die Glaubenslehre der Zaiditen, Berlin: Walter de Gruyter, 1965

- "The Hâshimiyât of al-Kumayt and HashimiShi`ism" in StudiaIslamica 70 (1989): 5-26,

این مقاله توسط خانم شکور ترجمه شده و در جلد هشتم مجموعه مقالات همایش بین المللی تشیع و خاورشناسان به چاپ رسیده است.

- Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate, Cambridge: Cambridge University Press, 1996

ترجمه این کتاب توسط بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس با عنوان « جانشینی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) » منتشر شده است.

امامی متقدم^۱ و آرزینا لالانی در نخستین اندیشه‌های شیعی^۲ و آندره نیومن در دوران شکل‌گیری شیعه دوازده امامی^۳ و سید حسین مدرسی در بحران و تثبیت در دوره‌ی شکل‌گیری اسلام شیعی^۴ از این روش استفاده کرده‌اند.

در نوعی دیگری از تحقیقات که در مطالعات شیعه‌شناسی صورت گرفته است ابعاد تاریخی کمتر مورد توجه محقق می‌باشد و تلاش بر اینست که ابعاد معنوی و مضامین بلند موجود در میراث شیعه معرفی شود. در این تحقیقات گاه به مناسبات بین شیعه با تصوف توجه شده است و تلاش شده ریشه‌های مشترک میان این دویافته شود. در این گونه آثار مباحث امامت و ولایت به صورت توصیفی و تحلیلی مورد دقت قرار گرفته است. هانری کرین در این زمینه پیشتاز بوده^۵ و بعد از او امیر معزی در پیش‌سوی الهی در شیعه نخستین^۶ و سید حسین نصر در برخی نوشته‌های خود و ماریا ماسی داکیک در

1. Meir M. Bar-Asher Scripture and Exegesis in Early Imami Shi'ism. THE MAGNES PRESS, THE HEBREW UNIVERSITY, JERUSALEM, 1999
2. Lalani, Arzina R. Early Shii Thought: The Teachings of Imam Muhammad al-Bâqir. London: I.B. Tauris and The Institute of Ismaili Studies, 2004.
3. Newman, Andrew. The Formative Period of Twelver Shi'ism: Hadith as Discourse Between Qum and Baghdad. Richmond: Curzon, 2000.
4. Modarressi, Hossein. Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam, Princeton, NJ: Darwin Press, Inc., 1993.
5. Henry Corbin, "The Meaning of the Imam for Shi'a Spirituality," in Seyyed Hossein Nasr, Hamid Dabashi, Seyyed Vali Reza Nasr, ed., Shi'ism: Doctrines, Thought, and Spirituality (Albany: State University of New York Press, 1988)

برای آشنایی با اندیشه‌های کرین، رک: شایگان، داریوش، هانری کرین؛ آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی، ترجمه باقر پرهام، تهران، نشر فرزاد روز، ۱۳۷۳.

6. Amir-Moezzi, Mohammad Ali. The Divine Guide in Early Shi'ism: The Sources of Esotericism in Islam (trans. David Streight). Albany, NY: State University of New York Press, 1994.

امیر معزی با همکاری دکتر کریستیان ژامبه فیلسوف فرانسوی و استاد برجسته فلسفه اسلامی در مدرسه عالی مطالعات سوربن کتابی با رویکرد منگور به چاپ رسانده است با عنوان: تشیع چیست؟ (سال ۲۰۰۴، انتشارات فیارد) برای توضیح در مورد این کتاب رک: < <http://ansari.kateban.com/entry792>

جامعه‌ی کاریزماتیک، هویت شیعی در اسلام نخستین^۱ با همین رویکرد به تحقیق پرداخته‌اند.

روشن است که تحقیق در مبانی نظری و اندیشه معرفتی شیعه برای هر محقق مسلم می‌سازد که جوهر اصلی و فصل تمایز شیعه و سنی در موضوع امامت است و شناخت دقیق شیعه در گرو درک امامت شیعی است. این نکته به تدریج بر کاروان پژوهشی غرب در حال آشکار شدن است و به روشنی می‌توان مشاهده کرد که به صورت روز افزونی آثار امامتی و یا آثاری که امامت را در تحقیقات شیعه شناختی خود مورد بررسی قرار می‌دهند، در مراکز علمی و دانشگاهی دنیا زیاد شده است^۲. آنچه در این نوشتار مورد اشاره قرار

۱. Dakake, Maria Massi, *The charismatic community : Shi'ite identity in early Islam*, Albany ,State University of New York Press,2007

۲. به عنوان مثال دکتر امیر معزی مجموعه مقالاتی را تحت عنوان «وجوه امام شناسی اثنا عشری» *Aspects de l'imamologie duodécimaine* منتشر نموده است. مشخصات ۹ مورد از این مقالات در زیر آمده است:

- ۱) "Remarques sur la divinité de l'Imam", *Studia Iranica*, 25(2), 1996, pp. 193-216.
- ۲) "Contribution a la typologie des rencontres avec l'imam caché", *Journal Asiatique*, 284 (1), 1996, pp, 109-35.
- ۳) "L'Imam dans le ciel. Ascension et initiation", M.A. Amir _Moezzi (éd.) *Le voyage initiatique en terre d'islam. Ascensions célestes et itinéraires spirituels*, Bibliothèque des Hautes Etudes, vol. 103, Louvain - Paris, 1997, pp. 99 – 116.
- ۴) "Seull'homme de Dieu est humain. Théologie et anthropologie mystique à travers l'exégèse imamate ancienne", *Arabica*, 45, 1998, pp. 193 – 214 (version anglaise dans E. Kohlberg (éd.), *Shi'ism, "The Formation of the Classical Islamic World"*, vol. 33, Aldershot, 2004, art. N 2)
- ۵) "Savoir c'est Pouvoir. Exégèses et implications du miracle dans l'imamisme ancien", D. Aigle (éd.), *Miracle et karma. Hagiographies médiévales comparées*, Bibliothèque des hautes Etudes, vol. 109, Turnhout Paris, 2000, pp. 251-286.
- ۶) "Fin du Temps et Retour à l'Origine", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, n° spécial 91-94, 2001, "Millénarisme et messianisme en islam", éd. M. Garcia – Arenal, pp. 55-74.
- ۷) "Une absence remplie de presences. Herméneutiques de l'Occultation chez les Shaykhiyya", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 64/1, 2001, 1-18 (version anglaise dans W. Ende et R. Brunner (eds.), *The Twelver Shia in Modern Times*, Leiden, 2001, pp. 38-57).

گرفت صرفاً دیباچه‌ای است بر این مثنوی .

■ نیاز ما به گسترش امامت پژوهی

تا اینجا سخن از توسعه شیعه پژوهی در غرب بود و روشن شد در دل این جریان ، امامت پژوهی نیز در حال رشد می‌باشد . در ادامه و در حد اشاره ، موضوع را از منظر جریانات فرهنگی و فکری داخلی شیعی مورد توجه قرار می‌دهیم.^۱ به نظر می‌رسد امروزه جامعه شیعه در تعامل با دنیای غرب به نیازمندی‌های فکری جدیدی رسیده است و به تبع آن در حوزه امامت پژوهی نیز ضرورت‌های نوینی در حال برآمدن است . بر آگاهان از وضعیت فرهنگی جامعه شیعه مخفی نیست که در دهه‌های اخیر و در نقاط مختلف، مواجه با بازسازی و تجدید هویت اجتماعی و فرهنگی شیعی هستیم^۲ که دست کم در دو بستر ریشه دارد :

۱- تحولات تاریخی تشیع و جغرافیای جدید آن در جهان اسلام

۲- تحولات دنیای مدرن و موضع نوین شیعه در جهان جدید

این دو بستر منشأ نیاز به عرضه‌ی اندیشه امامت شیعی به صورت گسترده و قدرتمند شده است.

زمینه‌های این عرضه به قرار زیر می‌باشد :

۸) "Visions d'imams en mystique imamite moderne et contemporaine", E. Chaumont et al. (éds.), *Autour du regard. Mélanges Gimaret*, Louvain – Paris, 2003, pp. 97-142

۹) "Notes à propos de la walyaimamite", *Journal of the American Oriental Society*, 122-4, 2002, p. 722-41

۱. یاد آور می‌شویم در این نوشتار عمدتاً به ضرورت توسعه امامت پژوهی پرداخته‌ایم و بایسته‌ها و حوزه‌های پیش رو را به فرصتی دیگر وانهاده‌ایم.

۲. برای نمونه به دو کتاب ذیل مراجعه شود :

- ابراهیم، ف. (۱۳۸۷). شیعیان در جهان عرب مدرن ۱؛ عربستان سعودی. (ر. سیمیر، مترجم) تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

- نکاست، ا. (۱۳۸۷). شیعیان در جهان عرب مدرن ۲؛ عراق، لبنان و حوزه خلیج فارس. (ا. قربانی شیخ نشین، مترجم) تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

۱- وجود تحول در ادبیات و فرهنگ داخلی اجتماع ما و نفوذ عقلانیت جدید غربی در آن، نسل‌های جدید به ویژه تحصیل کرده را مشتاق ادبیات نوینی در شناخت دین و از جمله امامت و تشیع نموده است.

۲- نسل جدید شیعه و خصوصاً اهل فرهنگ و دین، علاقه به درک مناسبات و موقعیت خود با سایر فرهنگ‌ها دارند. امروزه درک این مختصات نسبی، برای فهم عمیق‌تر هویت شیعی ایشان به یک نیاز تبدیل شده است. به طوری که تبیین فکر شیعی با این منظر و ترسیم ابعاد مختلف اندیشه امامت، امری ضروری به نظر می‌رسد.

۳- مسأله‌گفت‌مان ادیان و گفت و گوی تمدن‌ها و ضرورت تأمین ادبیات تفاهمی و تعاملی قوی‌تر برای معرفی تشیع در این میدان، نیاز خبرگان ما را به فلسفه تشیع و امامت بسیار زیاد کرده است. به عنوان نمونه شاهدیم که به تدریج ادیانی مثل بودیسم در دنیای امروز به صورت گسترده معرفی شده و آثار فراوان آن حتی در محیط ایران نیز ترجمه شده است. در حالی که در قبال آن، برنامه و الگوی منسجمی از مطالعات فلسفی و تطبیقی شیعی به چشم نمی‌خورد. مسأله این است که داعیه داران معنویت امروزه به تحدی روی آورده‌اند و ارائه معنویت و جاذبه‌های امامت شیعی به زبان مناسب به یک ضرورت تبدیل شده است.^۱

۴- جهان مسیحیت در حوزه فلسفه دین تجربه عظیمی را کسب نموده و دانش وسیعی را تولید و در عرصه جهانی عرضه کرده که در قبال آن، فقر شدیدی در معرفی امامت و تشیع به چشم می‌خورد. فقدان مباحث تطبیقی در مواردی نسل‌های شیعه را دچار چالش فکری نموده است.

۵- اشتباه ورزی در شناخت و معرفی امامت شیعی در داخل که توسط برخی محققان جدید و روشنفکران صورت گرفته، ضرورت تبیین آموزه امامت شیعی را دو چندان کرده است. به نظر می‌رسد نوعی خود باختگی و نادیده انگاری

۱. برای آشنایی با برخی از منابع منتشر شده در این زمینه به کتاب «آفتاب و سایه‌ها» نوشته آقای محمد تقی فعالی مراجعه شود. در انتهای این کتاب که به بررسی جریان‌های نو ظهور معنویت‌گرا اختصاص دارد خاتمه‌ای افزوده شده است که در آن حدود ۶۰۰ منبع مرتبط به موضوع معرفی شده است.

نسبت به میراث فرهنگی تشیع در بخش‌هایی از نسل جدید بوجود آمده که اگر در یک برنامه جامع به این مهم نپردازیم خسارات فرهنگی بزرگی را در میان این نسل شاهد خواهیم بود .

در مقابل این گسترش نیاز، به نظر می‌رسد در میان محققان شیعه ، سنت و ادبیات قوی‌یی برای عرضه فلسفه و ابعاد امامت شیعی به گروه مخاطبان غیر مسلمان و نسل جدید شیعه شکل نگرفته است. البته نویسندگان شیعه به دلیل ارتباط متقابل تاریخی و فرهنگی با اهل سنت تلاش‌های خوبی در مقام عرضه امامت شیعی به این گروه از مخاطبین انجام داده‌اند؛ اما به دلایلی ، تشیع در صدد عرضه فلسفه امامت خود به جهان غیر مسلمان نبوده است و لذا ادبیات این موضوع در حوزه شیعی نسبتاً رنجور مانده است و متأسفانه برنامه‌ای هم برای گسترش آن در نظر گرفته نشده است. آنچه امروز در جامعه علمی شیعی در این خصوص مشاهده می‌شود، غالباً مطالعات غیر منسجم و نوعاً بر اساس دغدغه‌های شخصی و بدون یک برنامه‌ی کلان پژوهشی است .